

1.01
Prejeto 5. 5. 2011

UDK 323(439.5)"1848/1918"

Marko Zajc*

Habsburška država kot okvir političnega sobivanja na Slovenskem – poizkus opredelitve širšega prostora

IZVLEČEK

Avtor v začetku članka opredeli koncept političnega in družbenega sobivanja (kohabitacije) kot pojmovno orodje za analizo procesov (ne)upoštevanja, vključevanja-izključevanja, ki jih prakticirajo družbene in politične skupine. Nato obravnava splošno razmerje med demokracijo in kohabitacijo v politični filozofiji, sodobni teoriji demokracije ter v katoliški in marksistični tradiciji. Tretji del je posvečen vlogi sobivanja v sodobni slovenski publicistiki, kjer je močno navzoča teza o slovenski razcepljenosti. Brez poznavanja družbenih razmer v habsburški državi ni mogoče razumeti političnega sobivanja v slovenskem prostoru v začetku 20. stoletja. V zadnji desetletjih sta v zgodovino pisju o habsburški monarhiji opazna predvsem dva koncepta/pojma: politična kultura in civilna družba. V prispevku avtor na temelju primerjalne zgodovinske literature prikaže pomen politične kulture, civilne družbe in radikalizacije političnega prostora v zadnjih desetletjih habsburške monarhije za vprašanje političnega sobivanja v slovenskem prostoru.

Ključne besede: Slovenci, habsburška monarhija, politika, kohabitacija, demokracija, politična kultura

THE HABSBURG STATE AS THE CONTEXT OF THE POLITICAL COHABITATION IN SLOVENIA – AN ATTEMPT AT DEFINING THE WIDER SPACE

ABSTRACT

In the beginning of his article the author defines the concept of the political and social cohabitation as a terminological tool for analysing the processes of the (non)observance or inclusion/exclusion as practiced by social and political groups. Then the author explores the general relationship between democracy and cohabitation in the political philosophy, modern theory of democracy as well as the Catholic and Marxist tradition. The third part of the contribution focuses on the role of coexistence in the modern Slovenian press, where the theory of the Slovenian disunion is very much present. It is not possible to understand the political cohabitation in the Slovenian territory in the beginning of the 20th century without being familiar with the social circumstances in the Habsburg state. In the final decades two concepts/notions are especially evident in the historiography concerning the Habsburg Monarchy:

* Dr., asistent z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: marko.zajc@inz.si

political culture and civilian society. On the basis of comparative historiographic literature, in his contribution the author demonstrates the relevance of political culture, civilian society and radicalisation of the political space in the final years of the Habsburg Monarchy for the issue of the political co-habitation in the Slovenian space.

Key words: Slovenians, Habsburg Monarchy, politics, cohabitation, democracy, political culture

Zakaj raziskovati politično in družbeno sobivanje (kohabitacijo) v 20 stoletju na Slovenskem? Zato, ker s pomočjo tega koncepta zajamemo pomembno dimenzijo na ravni družbenih in političnih praks, pomembnih za razumevanje procesov, ki jih lahko splošna zgodovinska analiza demokratizacije, modernizacije, parlamentarizma in politično-ideoloških bojev spregleda. Kaj mislimo s pojmom kohabitacija? Izraz uporabljamo kot pojmovno orodje za analizo procesov (ne)upoštevanja, vključevanja-izključevanja, ki jih prakticirajo družbene in politične skupine. Družbene skupine opredelimo v širšem smislu: kot človeško skupnost, katere člani priznavajo obstoj skupnosti in članstvo v njej. Opredelitev ne vsebuje implikacij glede homogenosti in meja skupin.¹

Temeljna raziskovalna vprašanja so: ali skupina upošteva druge skupine, s katerimi je v antagonističnem oz. konkurenčnem odnosu, kot (vsaj načeloma) enakopravne? Ali jim priznava pravico do obstoja v sistemu svojih vrednot? Priznava sistemu vrednot, ki ga zagovarja nasprotna skupina, pravico do obstoja ali ga vidi kot grožnjo svojim vrednotam? Sožitje nas zanima na dveh ravneh: kot vrednota in kot praksa. Ravni nista nujno povezani. Za takšno sožitje tudi ni nujno, da se skupine povezujejo ali da približujejo svoja stališča, lahko živijo v »vzporednih svetovih« in se »spoštljivo ignorirajo«, pa kljub temu priznavajo eksistenco »drugega«.

Kohabitacija in demokracija na splošno

Pojem kohabitacije uporabljamo tudi zato, ker dopolnjuje druge pojme, pomembne za razumevanje teh procesov, kot so: modernizacija, parlamentarizem, pluralizem, liberalizem, predstavništvo in seveda – demokracija. Slednji je mogoče od vseh naštetih še najbolj heterogen, pa vendar ključen za dobo po revolucijah 17. in 18. stoletja. Na tem mestu ni dovolj prostora, da bi se spuščali v podrobno analizo pojma demokracija v času in prostoru, kljub temu pa je za razumevanje razmerja kohabitacija – demokracija v začetku 20. stoletja ključno poznavanje osnovnih pomenskih prelomov. Do dobe revolucij se je pojem demokracije uporabljal samo v teoretskih razpravah. Velika večina teoretikov se je držala aristotelovske logike, po kateri je demokracija neuresničljiva v večjih državah, pod določenimi pogoji pa je mogoča samo v majhnih političnih tvorbah. Demokracija je pomenila samo neposredno (čisto, absolutno) demokracijo idealiziranega atenskega

¹ Richard Jenkins: *Social Identity*, Third Edition. Routledge 2008, str. 9.

tipa, kjer vsi (celoten demos) odločajo o vsem.² Veliki politični filozofi 17. in 18. stoletja, ki so splošno sprejeti kot glavni »očetje« modernega pojmovanja politike, so videli kot glavni problem demokratične ureditve spopada med različnimi »frakcijami«. Montesquieu je bil prepričan, da je lahko republikanska vladavina bodisi aristokratska bodisi demokratična. Prvi pogoj za obstoj republikanske vlade pa je »javna vrlina« – želja po javnem dobrem –, ki jo morajo imeti ljudje, ki vladajo. Če je ta vrlina praktično odsotna pri despotski ureditvi, pri monarhiji pa ni nujna, pa je za delovanje republike ključna.³ Brez jasne zavesti o delovanju za javno dobro bo republika razpadla v bojih različnih frakcij. Destruktivnost različnih skupin je poudarjal tudi David Hume, ki je namesto demokracije raje uporabljal pojem republika. Problem spopada med frakcijami je Hume rešil tako, da je zagovarjal zastopstvo ljudi v večjih političnih enotah. Po njegovem mnenju morajo v večjih enotah zastopniki ljudstva upoštevati veliko različnih interesov, kar naj bi omejilo spopade med frakcijami. Še bolj kritičen do demokracije je bil Rousseau. V Družbeni pogodbi je zagovarjal mnenje, da je demokracija nezdržljiva z reprezentativnimi institucijami. Suverenost ljudstva se ne more odtujiti in je ni mogoče zastopati.⁴ Še največ zaupanja v zastopniško demokracijo je imel John Locke, ki je (sicer nejasno) podpiral idejo zastopniške demokracije.⁵ Z nastankom ZDA in francosko revolucijo je demokracija dobila novo razsežnost. Ideja predstavnštva ljudstva je omogočila uresničevanje demokracije v velikih državah. Ideja predstavnikov, ki jih izvoli ljudstvo, pa je prinesla dva glavna problema: neizogibnost strank (gibanj, frakcij) in vprašanje elektorata. Oboje pa je bistveno za vprašanje sobivanja različnosti.

Pomembno je tudi dejstvo, da se je izraz demokracija izvil iz primeža ozke družbene teorije in začel živeti politično življenje. Izraz demokracija ni imel samo starega, ustavno-političnega pomena. Postal je samooznačevalec različnih političnih struj in ime za nove ustavne institucije. Predvsem pa je pojem sprejel vase splošne socialne in zgodovinsko-filozofske vsebine. Nastali so pojmi socialna demokracija, krščanska demokracija itd.⁶ V 19. stoletju, ko je ideja ljudskega predstavnštva počasi, a zanesljivo skupaj s prehodom v meščansko družbo postala prevladujoča in je dobila svoj izraz v državnih institucijah (parlament), je izraz demokracija dobil neobvladljivo veliko pomenov. Radikalci različnih narodnih prepričanj iz leta 1848 so ga pojmovali drugače kot nastajajoči socialisti ali konservativci. Izraz demokracija je bil v posebnem razmerju z liberalizmom kot političnim gibanjem in kot ideologijo meščanstva. Tipična oblika politične organizacije za liberalizem je bila predstavniška vlada na temelju izvoljenega parlamenta, ki ni predstavljala socialnih interesov ali skupnosti (kot v starem režimu), ampak skupine posameznikov z legal-

² Hans Maier: *Demokratie, III. Auflösung der Tradition in der frühen Neuzeit*. V: *Geschichtliche Grundbegriffe*, Band 1. Stuttgart 1979 (dalje Maier, *Demokratie*), str. 839.

³ Robert A. Dahl: *Democracy*. Encyclopaedia Britannica Ultimate Reference Suite. Encyclopaedia Britannica, Chicago 2010, str. 23.

⁴ Prav tam, str. 24, 25.

⁵ Prav tam, str. 21.

⁶ Maier, *Demokratie*, str. 848.

no istim statusom.⁷ Načela osebnih svoboščin, ustavnosti, pravne države in parlamentarnega zastopstva, ki so jih zagovarjala liberalna gibanja, so imela v ozadju vedno vprašanje soudeležbe »množic« pri političnih odločitvah. Liberalni možje na »političnem vrhu« pa »množicam« niso zaupali, da so sposobne racionalnih političnih odločitev. Kaj storiti? Omejiti volilno pravico in se ponuditi kot predstavniki ljudstva, kot tisti, ki vedo, kaj je za ljudstvo najboljše.⁸ Kot je izpostavil Pieter M. Judson, so bili redki evropski liberalci pripravljeni razširiti volilno pravico na nižje sloje, tako v Veliki Britaniji in Franciji kot tudi v nemškem in avstrijskem prostoru.⁹

Teorije demokracije, ki so se v drugi polovici 20. stoletja razvile v Zahodni Evropi in ZDA in so še vedno aktualne, vprašanjem sobivanja ne posvečajo veliko pozornosti. Deloma zato, ker se ukvarjajo z demokracijo kot političnim sistemom, deloma zato, ker naj bi bilo vprašanje sobivanja vgrajeno v sam demokratični sistem. Večina teh definicij demokracije je večdimenzionalnih. Npr. Juan J. Linz in Alfred C. Stepan izpostavljata pet polj, ki naj bi bila navzoča v konsolidiranih demokracijah: svobodna civilna družba, avtonomna in vrednotena politična družba, vladavina prava, relativno učinkovita birokracija in institucionalizirana politična družba.¹⁰ Podobno večdimenzionalno obravnava demokracijo eden najvidnejših teoretikov demokracije Robert A. Dahl. Idealna demokracija v svojem minimumu naj bi imela: efektivno soudeležbo demosa (člani enote naj bi imeli možnost za izražanje mnenja o politiki), enakost volitev, informirane volivce, državljanski nadzor nad poslovanjem države (demos odloča, kaj je pomembno za odločanje predstavnikov), vključitev (vsak ima pravico sodelovati) in osnovne pravice.¹¹ Za našo temo je pomembna Dahlova teza, da element demokracije ne more nadomestiti drugega elementa. Npr.: visoka raven politične participacije ne more nadomestiti svobodnih volitev.¹² Demokracija pa ni samo politični sistem, ampak tudi sistem vrednot. To komponento še zlasti izpostavlja ameriški politolog/pravnik Robert Post, ki ugotavlja, da demokracije ne smemo enačiti z ljudsko suverenostjo, stanjem, ko ljudstvo izvaja »ultimativni nadzor« nad svojo vlado. Takšen nadzor se lahko prav lepo sklada s popularnim fašizmom, v katerem diktator uživa spontano podporo večine. Prav tako demokracija ni enako majorizem, sistem, v katerem večina ljudi izvaja nadzor nad svojo vlado. Večina elektorata lahko vsili nedemo-

⁷ Eric Hobsbawm: *The Age of Capital 1848–1875*. London 2008 (1975), str. 123.

⁸ Alan S. Kahan: *Liberalism in Nineteenth-Century Europe, The Political Culture of Limited Suffrage*. Palgrave Macmillan 2003, str. 8.

⁹ Pieter M. Judson: *Exclusive Revolutionaries, Liberal Politics, Social Experience and National Identity in the Austrian Empire 1848–1914*. The University of Michigan Press, 1999 (dalje Judson, *Exclusive Revolutionaries*), str. 6.

¹⁰ Bruce Bueno De Mesquita, George W. Downs, Alastair Smith, Feryal Marie Cherif: *Thinking inside the Box: A Closer Look at Democracy and Human Rights*. *International Studies Quarterly*, Vol. 49, No. 3 (Sept., 2005) (dalje *Thinking inside the Box*), str. 441.

¹¹ Robert A. Dahl: *Democracy*. *Encyclopaedia Britannica Ultimate Reference Suite*. Encyclopaedia Britannica, Chicago 2010, str. 23.

¹² *Thinking inside the Box*, str. 442.

kratična pravila. Demokracija se razlikuje od ljudske suverenosti in majorizma, ker je demokracija normativna ideja, ki se nanaša na substancialne politične vrednote, ljudska suverenost in majorizem pa sta deskriptivna izraza, ki se nanašata na posamezne procese odločanja.¹³

Za zgodovino našega prostora sta pomembna dva pogleda na demokracijo, ki ju zahodni avtorji praviloma zanemarjajo: marksistični in katoliški. Za tako obširno temo, kot je odnos na ravni demokracija – marksizem oziroma demokracija – katolicizem, na tem mestu ni prostora. Katoliška cerkev kot najbolj stabilna zamišljena skupnost v predmoderni dobi demokratizacije ni pričakala z odprtimi rokami. Parlamentarna demokracija je bila v celinski Evropi otrok revolucije in sekularizacije. Pluralnost družbenih političnih skupin je bila v nasprotju s podobo stanovsko urejene, »harmonične« države.¹⁴ A zahteve in potrebe časa so kmalu spoznali tudi ideologi političnega katolicizma, ki so se morali sprijazniti z nelagodnim dejstvom, da je vstop v pluralni politični prostor nujen. Ker se je katolicizem, ki se je v 19. stoletju utrdil kot trdnjava proti brezbožni modernizaciji, posluževal modernih sredstev za mobilizacijo ljudi, se je moral vsaj deloma tudi modernizirati. Demokratične strukture so prodirale v katolicizem prek društev in zvez, tiska, političnih strank, sindikatov, katoliških manifestacij itd. Povečevala se je vloga laikov v strukturi Cerkve.¹⁵ Kot je nazorno pokazal Egon Pelikan, je bil odnos političnega katolicizma do demokracije ambivalenten in je nihal v različnih odtentkih od popolnega zanikanja ustavnosti/parlamentarizma do globokega zaupanja v moč ljudstva, od čistega monarhičnega principa do čaščenja splošne volilne pravice. V glavnem pa so katoliški teoretiki z vsemi filozofskimi in sociološkimi sredstvi poskušali uskladiti demokracijo s katoliškim modelom organske stanovske družbe po logiki: demokracija da, ampak samo če je prava, torej »katoliška«.¹⁶ V teh vizijah družbe je bilo za sobivanje bistveno drugačnih družbenih skupin in prepričan zelo malo prostora.

Če je statična narava katoliškega pogleda na družbo izključevala sobivanje s skupinami, ki so imele bistveno drugačen pogled na svet, pa je dialektična narava marksistične misli sobivanje postavila v ozadje in izpostavila družbeni boj. Marx in Engels sta imela (v zreli fazi) sistem liberalne demokracije za orodje buržoazije, ki se predstavlja kot predstavnica celotne družbe, v resnici pa s pomočjo demokratične države ščiti kapitalistično izkoriščanje. »Buržoazna enakost (odprava razrednih pri-

¹³ Robert Post: Democracy and Equality. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 603, Law, Society, and Democracy: Comparative Perspectives (Jan. 2006), str. 25.

¹⁴ Egon Pelikan: Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem. Maribor 1997 (dalje Pelikan, Akomodacija ideologije političnega katolicizma), str. 40.

¹⁵ Ernst Hanisch: Der politische Katholizismus, Staat und Kirche in Österreich von 1919 bis zur Gegenwart. V: Zbornik Janka Pleterskega, Ljubljana 2003, str. 528.

¹⁶ Pelikan, Akomodacija ideologije političnega katolicizma, str. 40–95. Prim. Zvonko Bergant: Kranjska med dvema Ivanoma : idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Ljubljana 2004, str. 335–395.

vilegijev) se zelo razlikuje od proletarske enakosti (odprava razredov samih).¹⁷ Na liberalno demokracijo Marx in Engels gledata skozi teleološka in dialektična očala: kot proces razvoja iz demokracije v »social-demokracijo«, ki privede do »revolucionarnega skoka«, ki odpre pot v »pravo« demokracijo komunizma.¹⁸ Za razliko od leninizma, avstromarksizem parlamentarnemu boju ni nasprotoval. »Delavski razred torej ne le da nima razloga opustiti parlamentarizem,« je menil Karl Kautsky, »ampak ima nepobiten razlog, da povsod kar najodločneje dela za ojačenje parlamenta nasproti državni upravi in za ojačenje svojega zastopstva v parlamentu.«¹⁹ Načelo sobivanja z drugačnimi se ne poudarja, pač pa boj za neizbežno zmago proletariata in (šele potem) odpravo kapitalističnih odnosov in privatne lastnine. Zaradi slovenske zgodovine ne moremo mimo Kardeljevega pojmovanja demokracije in pluralizma. V skladu z Marxom Kardelj obravnava meščanski parlamentarizem kot orodje buržoazije, ki zamegljuje pravo razredno bistvo kapitalističnega sistema.²⁰ Prava demokracija za Kardelja ni seznam formalnih pravic, ampak ima svoje korenine v ustreznih družbenoekonomskih odnosih. V sistemu samoupravne demokracije pluralizem ne pomeni monopola političnih strank, ampak se uresničuje kot »pluralizem samoupravnih interesov« skozi različne družbenopolitične in druge organizacije. Ker se v odnosih socialističnega samoupravljanja »večina družbenih interesov ne politizira«, tudi ni potrebe po političnih strankah.²¹ Kardelj načeloma nima nič proti kohabitaciji različnih družbenih interesov, vendar samo dokler se skladajo z njegovim sistemom. Zaradi svobode in demokratičnih pravic velikanske večine ljudi, ki samoupravno delajo in (prek delegatov) upravljajo družbo, meni Kardelj, »mora biti omejena svoboda in aktivnost tistih družbenih sil, ki želijo to svobodo ukiniti.«²²

Kohabitacija in sodobna slovenska publicistika

Namen pričujočega članka je preprost: postaviti problem politične kohabitacije na Slovenskem v začetku 20. stoletja v širši kontekst. Zakaj je to pomembno? V slovenski publicistiki (manj v zgodovinopisju) je močno navzoča teza o slovenski razcepljenosti. Publicisti različnih prepričanj in usmeritev dojemajo razcepljenost kot nekaj a priori slovenskega, kot tipično slovensko značilnost. Poglejmo nekaj primerov. France Bučar je npr. v svoji interpretaciji slovenske zgodovine postavil tezo, da je razlikovanje po ideološkem prerezu »značilno za celotno obdobje naše

¹⁷ Friedrich Engels: Gospoda Evgena Dühringa prevrat v znanosti, »Anti-Dühring«. Ljubljana 1948, str. 399.

¹⁸ Werner Conze: VI. Demokratie in der Modernen Bewegung. V: Geschichtliche Grundbegriffe, Band 1, Stuttgart 1979, str. 891.

¹⁹ Karl Kautsky: Temeljna načela socialne demokracije. Založba »Zarje«, 1912, str. 57.

²⁰ Edvard Kardelj: Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Ljubljana 1977, str. 41.

²¹ Prav tam, str. 96, 97.

²² Prav tam, str. 131.

narodne zavesti«. Posebnost slovenske družbe na začetku 21. stoletja naj bi bile ločitve, »ki so nastajale v preteklosti«. Bučar je kot poglobljen problem identificiral »dejstvo«, da se je slovenska narodna zavest razvijala v opredeljevanju za katolištvo kot sestavino narodne bitnosti. Sleherno poistovetenje z usmeritvami, ki niso izvirale iz katolištva (liberalizem, socializem), naj bi po Bučarju veljalo za narodno odpadništvo. To nestrpnost do vsega drugačnega naj bi izkoristil komunizem, ki je izkoristil emancipatorski vzorec Osvobodilne fronte za lastno prevlado in prevzel staro načelo ločevanja.²³ O »bojih« med liberalci in klerikalci je v svojih esejih pisal tudi Mladinin novinar Marcel Stefančič jr., ki je označil stanje na Slovenskem ob koncu 19. stoletja za »državljansko vojno«. Slovenija je bila takrat »ostro, divje, brutalno polarizirana. /.../ Kri ni tekla, črnilo pač.« Liberalno protikatoliško propagando vidi Stefančič kot odziv na nestrpnost katoliške struje.²⁴ Povsem drugače pa vidi slovensko razcepljenost v tem času teolog in filozof Janez Juhant. Zaradi vpetosti v razmere avstro-ogrske monarhije naj bi Slovenci v Cerkvi našli »ustrezno pribežališče«. Cerkev naj bi postala »narodna mati« in naj bi bistveno določala življenje naroda. Razvoj demokracije v okviru moderne pa naj bi zavirala »liberalizem in komunizem z omejitvijo na kulturni boj«. ²⁵ Janez Markeš (prav tako teolog) je v svoji zgodovinsko-filozofski študiji sicer kritično, a v zgodovinskem smislu nekoliko preveč svobodno, obravnaval idejno diferenciacijo na slovenskem v zanimivem kontekstu filozofsko-političnih idej (liberalizem, katolicizem, demokracija, suverenost ljudstva, slovanstvo, jugoslovanstvo). Idejne in politične razlike na izviren (in za zgodovino pisje nekoliko preveč luciden) način povezuje med seboj v različne kombinacije.²⁶

Kaj imajo skupnega omenjeni, sicer zelo različni pogledi na »slovenski razkol«? Predvsem nezgodovinsko perspektivo, torej gledanje na zgodovinski razvoj iz današnje perspektive, s stališča opazovalca, ki pozna etape razvoja. Ta pogled je za zgodovinarja širok samo navidezno. V bistvu pa zakriva pomembne stvari, ki so za zgodovinsko interpretacijo bistvenega pomena in jih lahko ujamemo samo, če dobro poznamo značilnosti obravnavanega prostora in časa. Ljudje, ki so živeli »takrat«, niso vedeli tega, kar vemo »zdaj«. Druga značilnost, ki družbi omenjene poglede, je slaba prisotnost (ali popolna odsotnost) državnega in širšega družbenega konteksta. Habsburška monarhija se predstavlja kot nekakšen oder na katerem se odvija zgodovina slovenskih sporov, ne pa pomemben dejavnik, ki je že s svojo državno strukturo določal parametre razvoja (kulturne, politične, ekonomske). Prav tako je pogosto tipično perenialistično pojmovanje naroda: narodi naj bi obstajali v vseh zgodovinskih obdobjih, kljub temu da je nacionalistična ideologija veliko

²³ France Bučar: Slovenci in prihodnost : Slovenski narod po rojstvu države. Ljubljana 2009, str. 101–103.

²⁴ Marcel Stefančič: Slovenci. Ljubljana 2010, str. 75.

²⁵ Janez Juhant: Ali je mogoče s totalitarizmom presojeti demokracijo? V: Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941, Ljubljana 2007, str. 43–45.

²⁶ Janez Markeš: Točka nacionalnega nesporazuma, Ljubljana 2001.

mlajša.²⁷ Takšne analize imajo med vrsticami pogosto »skrito sporočilo«, ki je zelo sodobno (npr.: klerikalci/liberalci so bili slabi/dobri v preteklosti, torej so slabi/dobri tudi danes). Značilno je tudi samospraševanje avtorjev, kdo nosi večjo krivdo za »kulturni boj« oziroma kdo je imel bolj pozitiven/negativen prispevek v slovenski zgodovini. Zgodovina je pač učiteljica življenja. Ne glede na nasprotno hotenje avtorjev takšne interpretacije reproducirajo mit o slovenskem razkolu tako, da ga, s tem ko ga kritizirajo, na novo konstruirajo. Avtor tega zapisa ne namiguje, da je publicistični vidik ali vidik drugih humanističnih disciplin napačen. Publicistična (ali politična, filozofska, teološka, literarna analiza) lahko odkrije marsikaj, česar zgodovinar ne vidi. Ni pa to historična analiza, je nekaj drugega. Vzporedno s publicističnim oz. nezgodovinskim pojmovanjem politične diferenciacije na začetku 20. stoletja obstaja in se razvija del akademskega zgodovinopisja, ki obravnava vprašanja političnega sobivanja v širših časovnih in prostorskih okvirih. V nadaljevanju se bomo navezali na to tradicijo in jo dopolnili s primerjalno zgodovinsko literaturo o habsburški monarhiji.

Politična kultura

Ne glede na to, da so definicije demokracije nezdružljivo različne, lahko obdobje 1848–1918 obravnavamo kot čas demokratizacije političnega prostora. Na predvečer marčne revolucije je bilo »avstrijsko cesarstvo« absolutistično urejena država, ki je živela Metternichovo prepričanje, da je monarhični princip edini pravi princip oblasti. V prvo svetovno vojno pa je monarhija vstopila kot (vsaj načeloma ali deloma) demokratična parlamentarna država.

Brez poznavanja družbenih razmer v habsburški državi ni mogoče razumeti političnega sobivanja v slovenskem prostoru v začetku 20. stoletja. Kompleksnost državne ureditve in splošnih družbenih razmer v državi, popularno imenovani »stara Avstrija«, predstavlja pred zgodovinarja težko premostljive težave. Razlogov za to je več: ne gre za en habsburški kontekst, gre za več habsburških kontekstov, v katerih se je izoblikoval slovenski politični in splošni družbeni prostor. Postavlja se tudi vprašanje, ali lahko današnji zgodovinar razume takratne institucije. Npr. nejasno razmerje med deželnimi in državnimi pristojnostmi,²⁸ še bolj nejasno naravo dualistične ureditve itd.²⁹ Raziskave različnih ravni življenja definirajo različne vtise o naravi habsburške države. Gospodarska povezanost prostora daje eno sliko, ostri nacionalno-politični boji pa povsem drugo.³⁰ Ni nenavadno, da se najvidnejši

²⁷ Čeprav avtor dojema nacionalizem kot moderen fenomen, se zaveda tudi pomena etnosimbolne perspektive (»predzgodbe« naroda). Kratek pregled teorij o nacionalizmu v: Christian Jansen/Henning Borggräfe: *Nation, Nationalität, Nationalismus*. Frankfurt, New York 2007.

²⁸ Sergij Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana 1996, str. 446.

²⁹ Éva Somogyi: *Vom Zentralismus zum Dualismus, Der Weg der deutschösterreichischen Liberalen zum Ausgleich von 1867*. Wiesbaden 1983.

³⁰ Gl. poglavje *Macht über Räume* v Andrea Komlosy: *Grenze und ungleiche regionale Entwicklung, Binnenmarkt und Migration in der Habsburgermonarchie*. Wien 2004, str. 40–115.

zgodovinarji zadnjih habsburških desetletij zatekajo k teoretskim konceptom, ki lahko pomagajo pri razumevanju takratne družbe. V zadnji desetletjih sta v zgodovinopisju opazna predvsem dva koncepta/pojma: politična kultura in civilna družba.

Pojem politične kulture v kontekstu srednjeevropske zgodovine je v svoji knjigi opredelil avstrijski zgodovinar Ernst Hanisch, v slovenskem zgodovinopisju pa ga prepričljivo uporablja Peter Vodopivec. Za Hanischa je politična kultura »splet usmeritev, razpoloženj in odnosov do političnih procesov in struktur«. Del politične kulture so »vedenjski obrazci«, ki se prenašajo s simboli in tradicijo. Politična kultura je »politično relevantna podoba, ki jo imajo o svetu prebivalstvo, velike socialne skupine in funkcionalne elite«. ³¹ Hanischeva osnovna teza je razvidna že iz naslova njegove knjige o avstrijski zgodovini 20. stoletja (Dolga senca države). Po Hanischevi interpretaciji se je v Avstriji razvila močna državno-birokratska tradicija. Modernizacije so se izvajale praviloma od zgoraj, civilna družba se ni povsem osvobodila vpliva države. Po drugi strani pa naj bi državno-birokratska tradicija omogočila relativno zgodnjo izgradnjo socialne države. ³² Politična kultura monarhije naj bi bila v nasprotju s sočasno civilno in zastopniško usmerjeno anglosaško politično kulturo. ³³ Politični individualizem se ni mogel »zares« razviti. Na to je vplivala tudi avstrijska ljudska kultura, ki je bila prepojena s katolicizmom. Ta pa se je ob koncu 19. stoletja izoblikoval na novo: kot defenzivna ideologija proti modernizaciji. Za glavne nasprotnike je razglašal liberalce, socialdemokrate in Jude. Zaprt sistem vrednot se je skliceval na večni red nebes, narave in družbe, kar seveda predpostavlja spoštovanje tradicije in avtoritet. ³⁴ Korenine avstrijske politične kulture, meni Hanisch, so se izoblikovale že pred 19. stoletjem, v obdobju baroka in jožefinizma. Obdobje baroka naj bi avstrijski prostor zaznamovalo z ostro hierarhizacijo družbe, nagnjenosti k obredom in teatralnosti, zavitemu izražanju in pomenom osebnih zvez za napredovanje. ³⁵ Za drugi, treznejši del politične kulture naj bi bil odgovoren jožefinizem, vendar cilj absolutistično-razsvetljenskih reform ni bil oblikovanje skupnosti »svobodnih državljanov«, pač pa »poenotene zveze podložnikov«. Modernizacija od zgoraj je vzpostavila moč birokracije, ki se je vtikala tudi v zasebno življenje podložnikov. ³⁶

³¹ Peter Vodopivec: Politične in zgodovinske tradicije v srednji Evropi in na Balkanu (v luči izkušnje prve Jugoslavije). V: Zgodovinski časopis, 2005, št. 3-4 (dalje Vodopivec, Politične in zgodovinske tradicije v srednji Evropi), str. 461-462.

³² Ernst Hanisch: Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert, Österreichische Geschichte 1890-1990. Wien 1994 (dalje Hanisch, Der lange Schatten des Staates), str. 15.

³³ Peter Vodopivec: O slovenskih političnih tradicijah v času nastanka Kraljevine SHS leta 1918. V: Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1941, Ljubljana 2007 (dalje Vodopivec, O slovenskih političnih tradicijah), str. 2.

³⁴ Hanisch, Der lange Schatten des Staates, str. 30; Vodopivec, Politične in zgodovinske tradicije v srednji Evropi, str. 465.

³⁵ Hanisch, Der lange Schatten des Staates, str. 27.

³⁶ Vodopivec, Politične in zgodovinske tradicije v srednji Evropi, str. 462.

Vprašanje politične kulture v habsburški monarhiji je v zgodovinarstvu povezano z veliko razpravo o nemški posebni poti, »Sonderwegu«, ki je v drugi polovici 20. stoletja pretresala zgodovinarje o nemški zgodovini 19. in 20. stoletja. Zagovorniki teze o posebni poti so si razlagali vzpon nacizma s posebno, konservativno modernizacijo Nemčije: uspešni socialno-ekonomski modernizaciji ni sledila uspešna politična modernizacija v smeri moderne demokracije. Oblast starih, tradicionalnih elit naj bi blokirala parlamentarizacijo političnega sistema. »Sonderwegdebatte« je dosegala različne obrate, udeležencev razprave pa ne moremo preprosto ločiti na zagovornike in nasprotnike posebne poti. Tudi znotraj zagovornikov »Sonderwega« so se izoblikovale zelo različne interpretacije. V jedru teze o posebni poti je, po mnenju ameriškega zgodovinarja Jamesa Shedla, prepričanje, da predstavljajo Francija, Velika Britanija in ZDA »normativne modele razvoja«, zato se uspešnost drugih držav (kot modernih družb) meri s tem, kako uspešno so »vpeljale« osnovne značilnosti teh modelov.³⁷ Avstrijska različica »Sonderwega« ima svoje značilnosti. V ozadju pa je vprašanje, ki muči zgodovinarje že od leta 1918: Je habsburška monarhija morala propasti? In seveda: Zakaj?³⁸ Kot je pokazal Shedel, so si mnogi zgodovinarji, tako pred drugo svetovno vojno (Josef Redlich), kot po njej (Hugo Hantch, Erich Zöllner, Robert A. Kann) razlagali težave habsburške države z neuspehom »prave« ustavnosti v letih 1848/49, s čimer je monarhija zamudila priložnost, da bi se preobrazila v zdravo federalno državo na liberalnih načelih, in z neuspešnim reševanjem nacionalnih sporov. Najbolj znan zagovornik avstrijske posebne poti je Carl Schorske, kulturni zgodovinar, ki je bil mnenja, da je »Avstrija« zašla kot družba konec 19. stoletja v krizo zaradi zatona liberalizma in vzpona krščanskih socialcev, social demokratov, antisemitov in nacionalistov. Ti naj bi preprečevali, da bi zacvetela racionalna kultura prava po volji višje buržoazije. To je imelo po Schorsku tudi dobre strani: otroci liberalcev naj bi zaradi razočaranja nad politiko odkrili intelektualno inspiracijo. In tako naj bi nastal kulturni fenomen, imenovan findesieclovski Dunaj.³⁹

Hanisch se v svoji knjigi sprašuje, ali je model posebne poti uporaben tudi za avstrijsko zgodovino. Čeprav na to vprašanje natančno ne odgovori, je razvidno, da je konceptu avstrijske posebne poti na svoj način previdno naklonjen. Očitno je tudi, da mu politična kultura Zahodne Evrope služi kot referenca za primerjavo. Večkrat omeni »zapoznele« procese oblikovanja nacionalizmov in demokratizacije:

³⁷ James Shedel: *Fin de siècle or Jahrhundertwende, The Question of an Austrian Sonderweg*. V: *Rethinking Vienna 1900*, New York-Oxford 2001, str. 84. Kritiki nemške posebne poti relativizirajo razmerje med nemškim in zahodnoevropskim razvojem: »normalna« pot socialnih in političnih družbenih sprememb ne obstaja, čeprav je imel nemški srednji sloj na ravni državne politike relativno malo vpliva, pa je dominiral na področjih socialnega, ekonomskega in kulturnega življenja. Gl. uvod v Geoff Eley/ David Blackbourn: *The Peculiarities of German History, Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany*. Oxford 1984, str. 1–39.

³⁸ Za kratek pregled historiografskih mnenj o »nujnosti« propada Monarhije gl. Janez Cvirn: *Zwittrov pogled na habsburško monarhijo*. V: *Zwittrov zbornik*, Ljubljana 2008, str. 35–46.

³⁹ Scheldel, *The Question of an Austrian Sonderweg*, str. 86–88. Prim. Carl E. Schorske: *Fin-de-Siècle Vienna: politics and culture*. New York 1981, str. 117.

»Politična religija nacionalizmov je vodila politiko čustev in je nadomestila hladno racionalnost liberalne politike. Brezobzirna populistična demagogija je naredila novo demokratično politično elito nesposobno za kompromis.«⁴⁰

Posebnosti avstrijske poti raziskujejo tudi zgodovinarji, ki so odkrito kritični do »Sonderwega«. Schedel priznava, da je zgodovinski razvoj v monarhiji poseben, kar ne pomeni, da je nenormalen, ampak preprosto drugačen od razvoja v Zahodni Evropi.⁴¹ Schedel izpostavlja pomen pravnega reda in ideje na pravu utemeljene države (Rechtstaat), jožefinsko zapuščino, ki se je globoko zasidrala v politični kulturi. Racionalistični in legalistični duh razsvetljenstva je bil za dinastijo pomemben vir zakonitosti in nepogrešljivo orodje pri upravljanju monarhije.⁴² Če je državna podpora modernizaciji v pojožefinskem obdobju zastala, pa se je dinastija po revoluciji 1848 ponovno vrnila k usmerjanju modernizacijskih procesov od zgoraj (gospodarstvo, izobraževanje). Zaradi vojaških porazov, finančnih težav in nasprotovanja meščanstva je morala pristati tudi na ustavne koncesije.⁴³ Decembrsko ustavo 1867 lahko obravnavamo tudi kot kompromis (velike pristojnosti vladarja). Kot pravi Rumpler, je decembrska ustava okrepila pravne temelje monarhije, vendar ni utemeljila ustavne države (v zahodnem smislu), ampak utrdila »Rechtsstaat«, torej pravno urejeno izvajanje državne oblasti.⁴⁴ Na ta način je bilo mogoče normalno delovanje družbe tudi v obdobjih »obešenega parlamenta« po letu 1897. Kot izpostavlja Hanisch, privilegiji krone in dominacije državne birokracije niso bili v nevarnosti zaradi medsebojne blokade političnih sil. Stranke v državnem zboru so, tako Schedel, pogosto podpirale birokratsko vladanje s pomočjo člena 14 v obdobjih parlamentarne nefunkcionalnosti – kar pomeni, da so spoštovale tradicionalno delovanja »Rechtsstaat« kot »veljavno, uporabno in še vedno močno silo tudi v ustavni dobi«.⁴⁵

Civilna družba

Poleg pojma politična kultura je v zgodovino pisju zadnjih let v uporabi tudi pojem civilna družba. Glavni zagovornik tega koncepta je ameriški zgodovinar Gary B. Cohen, ki opozarja, da so nacionalistična zgodovino pisja tradicionalno prikazovala nacionalna politična gibanja v monarhiji kot neodvisna od države oziroma nasprotna državi. Pa vendar je bila ravno habsburška država tista, ki je omogočila razvoj političnih in institucionalnih prostorov za razvoj moderne civilne družbe – s

⁴⁰ Hanisch, *Der lange Schatten des Staates*, str. 210.

⁴¹ Podobno gleda na modernizacijske procese v monarhiji Robin Okey: *Habsburg Monarchy from Enlightenment to Eclipse*. New York 2000, str. 400.

⁴² Schedel, *The Question of an Austrian Sonderweg*, str. 94.

⁴³ Vodopivec, *Politične in zgodovinske tradicije v srednji Evropi*, str. 463.

⁴⁴ Helmut Rumpler: *Österreichische Geschichte 1804–1914, Eine Chance für Mitteleuropa, Bürgerliche Emazipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*. Wien 1997 (dalje Rumpler, *Eine Chance*), str. 417.

⁴⁵ Schedel, *The Question of an Austrian Sonderweg*, str. 97.

tem pa tudi nacionalistično politiko. Pojem civilna družba uporablja Cohen v širšem, vendar ne v teleološkem smislu: kot sfero individualnih ali skupinskih diskurzov in dejanj, formalno neodvisno od države, ki se ukvarja z javnimi zadevami, politiko in vladanjem. V razmerah 19. stoletja vključuje civilna družba javna združenja, časopise in revije, prostovoljna društva, civilne aktivnosti, politična gibanja in ne nazadnje: politične stranke.⁴⁶ Pojma politične kulture in civilne družbe si po mnenju pisca teh vrstic ne nasprotujeta, tako kot si ne nasprotujeta splošna pojma kultura in družba. Cohenov koncept civilne družbe kot metodološkega pripomočka za zgodovino habsburške monarhije je usmerjen v preučevanje razmerij med posamezniki, družbenimi skupinami in državnimi institucijami, koncept politične kulture pa ima fokus na »kulturne obrazce«, ki se prenašajo generacijsko na dolgi rok. Povedano drugače: Pojem politične kulture je bliže filozofiji, pojem civilne družbe pa sociologiji.

Ob koncu osemdesetih let 20. st. je John W. Boyer ugotavljal, da, v primerjavi z zgodovinopisjem o Nemčiji zgodovinopisje habsburške monarhije ni veliko raziskovalo odnos med administrativno državo in civilno družbo.⁴⁷ Že v Metternichovem času so kot značilnost meščanskega načina življenja nastajala različna društva in zveze, povečevalo se je tudi število časopisov. Revolucija 1848 je seveda prinesla eksplozijo dnevnega tiska in začetek oblikovanja strank. V času neoabsolutizma je država sicer močno omejevala tiskovno svobodo, kljub temu pa je z javnim mnenjem s pomočjo tiska poskušala tudi manipulirati. Liberalni društveni in tiskovni zakoni iz let 1859/61 in 1867 so obravnavali pravico do združevanja kot osnovo pravico.⁴⁸ V političnem smislu so se v šestdesetih letih 19. stoletja razmahnile politične stranke odličnikov, ki so delovali v parlamentarnih telesih na temelju omejene volilne pravice. Kljub temu se je, ugotavlja Cohen, civilna družba v veliki meri raztezala prek omejitev, ki jih je postavljala volilna pravica. Z razvojem industrije, »kapitalističnega« kmetijstva, urbanizacijo in z dvigom ravni izobrazbe je vse več pripadnikov nižjega meščanstva in delavstva sodelovalo v zadevah civilne družbe.⁴⁹ Po sočasnih evropskih standardih je avstrijska polovica monarhije po 1867 zagotavljala državljanom široko svobodo govora, tiska in društvenega življenja. Prav tako so državljani imeli zagotovljeno nepristransko obravnavo na sodiščih. Različna množična gibanja so lahko odkrito razvijala opozicijsko politiko in postavljala temelje za delovanje v obdobju, ko se je volilni sistem demokratiziral.⁵⁰ Po mnenju Johna W. Boyerja so nemško-liberalni reformisti v šestdesetih letih bolj

⁴⁶ Gary B. Cohen: Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy. *Central European History*, Vol. 40, No. 2 (jun. 2007) (dalje Cohen, Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society), str. 245.

⁴⁷ John W. Boyer: Some Reflections on the Problem of Austria, Germany and Mitteleuropa. *Central European History*, Vol. 20 (1989), str. 11–12.

⁴⁸ Helmut Rumpler: Von der »Bürgerlichen Öffentlichkeit« zur Massendemokratie. *Zivilgesellschaft und politische partizipation im Vielvölkerstaat der Habsburgermonarchie*. V: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Band VIII, 1. Teilband. Wien 2006, str. 9.

⁴⁹ Cohen, Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society, str. 249.

⁵⁰ Prav tam, str. 252.

liberalizirali državno strukturo v avstrijskem delu monarhije, kot je to priznavalo starejše zgodovinopisje.⁵¹

Razmerje med civilno družbo in državo je po mnenju Cohena po letu 1890 postajalo vse bolj dinamično. Administracija na vseh ravneh je postala predmet kompleksnega političnega pogajanja med lokalnimi političnimi organizacijami in interesnimi skupinami, izvoljenimi političnimi predstavniki in različnimi vladnimi institucijami.⁵² Državna administracija se je na mnogih področjih notranje politike soočala s pritiski civilne družbe »od spodaj«, medtem ko so se visoki uradniki trudili zadržati staro tradicijo državne administracije »od zgoraj navzdol«. Nedvomno je šlo za demokratične težnje, vendar se je demokratizacija države pred letom ustavila na pol poti.⁵³ Cohen zato predlaga, da bi namesto o demokratizaciji raje govorili o prodoru javnega interesa na nekatera področja državne uprave. Predvsem pa izpostavlja kohabitacijo (pojem uporabil Cohen) javnega interesa skupin in političnih strank z državno birokracijo.⁵⁴

Radikalizacija

Začetek 20. stoletja je v slovenski zgodovini upravičeno obravnavan kot čas političnih delitev. Obenem pa je bil tudi čas (nepopolne) demokratizacije in množične politike (oziroma politike množic).⁵⁵ Kot opozarja Hobsbawm, je po letu 1870 postajalo vladajočim elitam v Evropi jasno, da je demokratizacija politike neizogibna. Začel se je trend širitve elektorata. Splošna in enaka volilna pravica za moške se je širila po Evropi, vse bolj aktualno je postajalo vprašanje ženske volilne pravice. Logična posledica tega razvoja je bila politična mobilizacija množic in nastajanje množičnih strank. Vendar množične stranke niso nadomestile politike odličnikov – odličniki so se morali prilagoditi novim razmeram. Dobro strukturirana množična politična gibanja niso bila »republike enakih«. Kombinacija hierarhične organizacije in množične podpore je dala takšnim strankam velik potencial: stranke so postajale potencialne države. Demokratizacija, ki se je odvijala v času velikih socialnih sprememb in kriz, je s seboj prinesla nove težave. Odprlo se je vprašanje enotnosti (ali celo obstoja) države: neučinkoviti parlamenti, demagogija, nepomirljivi strankarski spori. »Može neodvisnega bogastva« so v politiki izrivali možje, ki so kariero in bogastvo utemeljili na uspehu v novi politiki.⁵⁶ Parlamentarne krize so postale del političnega vsakdana. Francija je v letih 1875–1914 zamenjala kar 52

⁵¹ Prav tam, str. 254.

⁵² Prav tam, str. 256. Gl. poglavje ena o konsolidaciji oblasti krščanskih socialcev na Dunaju: John W. Boyer: *Culture and Political Crisis in Vienna, Christian Socialism in Power 1897–1918*. Chicago, London 1995 (dalje Boyer, *Culture and Political Crisis in Vienna*), str. 1–60.

⁵³ Hanisch, *Der lange Schatten des Staates*, str. 210.

⁵⁴ Cohen, *Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society*, str. 260.

⁵⁵ Vodopivec, *O slovenskih političnih tradicijah*, str. 30.

⁵⁶ Eric Hobsbawm: *The Age of Empire 1875–1914*. London 2008 (dalje Hobsbawm, *The Age of Empire*), str. 96.

vlad, od katerih jih je samo 11 trajalo več kot eno leto.⁵⁷ Parlamentarni spori niso bili omejeni samo na države, kjer je bila vlada odvisna od parlamenta. Nemčijo, kjer je vlado imenoval cesar, parlament pa je bil izvoljen na podlagi splošne moške volilne pravice, je v sedemdesetih letih 19. stoletja pretresal spor Bismarckove vlade s Katoliško cerkvijo. Kulturni boj je poenotil katoliške volivce in pomagal ustvariti prvo nemško »ljudsko stranko«, ki je imela visoko podporo med vsemi sloji prebivalstva – katoliški »Zentrum«.⁵⁸ Na pohodu so bile socialdemokratske stranke, ki so se v tem obdobju borile za splošno in enako volilno pravico (tudi za ženske), obenem pa so vzpostavile organizacijo permanentne kampanje in lastno subkulturo (nenehno navzočnost v življenju podpornikov). Podobno pot so – iz ideološko nasprotnih pozicij – ubrale krščansko-socialne stranke v katoliških deželah.⁵⁹ Prevlada klasičnih (honoratskih) liberalnih strank na evropski ravni se je v sedemdesetih letih počasi rušila, kar je bilo tudi posledica »velike depresije« in s tem povezanega socialnega vprašanja (perečega tudi že pred gospodarsko krizo).⁶⁰ Socialni liberalizem, ki se je zavzemal za družbenoreformno korekcijo kapitalizma, je v nekaterih državah sčasoma prišel na oblast (Velika Britanija, Italija), v drugih pa je, kljub uspehom zunaj državnega okvirja (ustanavljanje zadrug), ostal brez posebnega državnega vpliva (Nemško cesarstvo).⁶¹

Radikalizacija politike znotraj parlamentarnega sistema je bila torej v tem času splošna značilnost Evrope. V avstrijskem delu habsburške monarhije pa so bile, poleg ideoloških in socialnih, pereče nacionalne delitve. Rastoči konflikti in politična nestabilnost niso bili le rezultat nacionalističnih čustev kot neodvisnih dejavnikov, bolj kot to so bili rezultat transformacije civilne družbe in političnega življenja. Radikalizacija nacionalnih politik je bila samo ena izmed posledic teh sprememb.⁶² Nacionalni spori v Avstriji niso bili samo destruktivni, centrifugalni procesi, ampak tudi emancipatorni, centripetalni procesi, ki so preoblikovali državo po letu 1867 tako, da so »buržuazije« vseh narodov postale nosilke lastne politične usode.⁶³ Po letu 1890 so v monarhiji množična politična gibanja ogrozila položaj uveljavljenih strank velikih posestnikov, konservativnega klera in meščanstva po premoženju in izobrazbi. Nova gibanja so izzvala poglede na skupnost, ki so jih zagovarjali »stari« konservativci in liberalci, in jih nadomestila s svojim, populističnim pojmovanjem družbe/skupnosti ne glede na to, ali je šlo za sekularni radikalni nacionalizem in antisemitizem, katoliški ali sekularni agrarizem, urbani socialni katolicizem ali socialno demokracijo.⁶⁴ Na udaru so bili še zlasti nemški

⁵⁷ Prim. Robert Gildea: *Children of the Revolution, The French 1799–1914*. London 2008, str. 247–288.

⁵⁸ Jost Dülfer: *Deutschland als Kaiserreich (1871–1918)*. V: *Deutsche Geschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Frankfurt am Main 2006, str. 557.

⁵⁹ Geoff Eley: *Forging Democracy*. Oxford 2002, str. 113.

⁶⁰ Hobsbawm, *The Age of Empire*, str. 98.

⁶¹ Jurij Perovšek: *Na poti v moderno*. Ljubljana 2005, str. 43–48.

⁶² Cohen, *Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society*, str. 266.

⁶³ Boyer, *Culture and Political Crisis in Vienna*, str. Xii.

⁶⁴ Cohen, *Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society*, str. 267.

liberalci, ki so do leta 1879 dominirali kot vladajoča formacija v avstrijskem delu monarhije. Nemški liberalci so zagovarjali pluralistično vizijo, po kateri morajo posamezniki imeti svobodo za razvoj lastnih potencialov. Vendar so, kot ugotavlja Judson, omejili izbiro posameznika samo na možnosti v okvirih nemškega meščanstva. Težava liberalcev ni bila v tem, da ne bi (na svoj način) širili pravic na nove skupine ljudi, ampak v tem, da so drugim skupinam postavljali preveč pogojev: »Imejte pravice, ampak bodite taki kot mi.« Druge skupine pa so se raje borile za pravice pod lastnimi pogoji, pri čemer so uporabljale osnovno politično strukturo, ki so jo zapustili nemški liberalci.⁶⁵ Liberalizem ni padel nenadoma. Potem ko so (različni) srednjeevropski liberalci desetletja trdili, da zastopajo splošne interese, je postajalo po letu 1880 očitno, da dejansko zastopajo le sebe. Nemški liberalci so zajahali konja, s katerim so se sprehajali že desetletja: integralni nemški nacionalizem. Tako so ohranili vlogo svojih strank še daleč v čas množične politike, še zlasti na narodnostno mešanih območjih.⁶⁶ Na podoben način se je razvijalo gibanje mladočehov.⁶⁷

Radikalizacija politike se je odvijala na različnih koncih avstrijskega političnega prostora. Po razširitvi državnozborske volilne pravice leta 1882, ko se je znižal davčni cenzus z 10 na 5 goldinarjev, se je odprla pot za realno množično politiko. Po državnozborski reformi leta 1896, ko so uvedli peto kurijo, ki je bila izvoljena na temelju splošne moške volilne pravice,⁶⁸ pa so množična gibanja začela dobivati vodilno vlogo v političnem življenju. V avstrijskem primeru je, kot izpostavlja John W. Boyer, zanimivo dejstvo, da je bila kriza političnega liberalizma rezultat vdora civilnih gibanj, ki so predstavljala »sredino« meščanskih slojev.⁶⁹ Na Dunaju je politika »srednjega sloja« (poleg antisemitizma) družila tako Luegerjeve krščanske socialce kot tudi Schönerejevo antikatoliško vsenemško gibanje. Gibanja, ki naj bi ščitila srednji sloj, so bila usmerjena tako proti »socializmu« kot proti »kapitalizmu«. Čeprav je bilo srednji stan težko določiti (vanj naj bi spadala npr. lastnik mlina in nižji uradnik, ne pa tudi ročni delavec in bogati kapitalist), je ideologija srednjega stanu ustvarjala med srednjimi plastmi pomemben občutek skupne pripadnosti.⁷⁰ Lasten občutek pripadnosti pa so zavzeto gojili tudi socialdemokrati, ki so postajali glavni nosilci antiklerikalizma v prestolnici. Vzpon socialdemokratov na Dunaju pokazal, da se je politična in etična moč delavstva obrnila proti interesu

⁶⁵ Judson, *Exclusive Revolutionaries*, str. 268, 269.

⁶⁶ Prav tam, str. 193, 194.

⁶⁷ Catherine Albrecht: *The Bohemian Question. V: The Last Years of Austria-Hungary. A Multi-National Experiment in Early Twentieth-Century Europe* (edited by Mark Cornwall). Exeter 2002, str. 79.

⁶⁸ Vasilij Melik: *Volitve na Slovenskem, 1861–1918*. Ljubljana 1961, str. 8; Janez Cvirn: *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji. Dunajski državni zbor in Slovenci 1848–1918*. Ljubljana 2006 (dalje Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma*), str. 144.

⁶⁹ Boyer, *Culture and Political Crisis in Vienna*, str. X.

⁷⁰ Lothar Höbelt: *Well-tempered Discontent: Austrian Domestic Politics. V: The last Years of Austria-Hungary. A Multi-National Experiment in Early Twentieth-Century Europe*. Exeter 2002, str. 54.

drugih slojev meščanstva, tudi srednjih slojev. »Rdeče« delavske organizacije so parirale dunajskemu meščanstvu tudi v kulturnem smislu – bile so nosilke kulturnega egalitarizma, s katerim se srednji sloji niso strinjali.⁷¹

Kljub razmeram na Dunaju je bil glavni element politične nestabilnosti v državi rastoči nacionalizem političnih skupin. Vzpon radikalnih nacionalističnih strank (npr. Schönerejevih vsenemcev, čeških narodnih socialistov, poljskih narodnih demokratov) je med drugim predstavljal tudi populistični upor proti elitizmu starih konservativnih ali liberalnih nacionalistov. Nove nacionalne stranke so namenile več moči tekmovanju z uveljavljenimi strankami znotraj nacionalnih taborov kot boju z nacionalnimi nasprotniki.⁷² V tem kontekstu lahko gledamo tudi na slovenski katoliško-liberalni spor na Kranjskem (koalicija liberalcev z Nemci 1896, obstrukcijska taktika katoliške strani).⁷³ Politični diskurz med strankarskimi zahtevami se je radikaliziral na vse strani. Nove, množične stranke so ponujale konkurenčna pojmovanja skupnosti, civilne identitete in zvestobe. Ker so se razmerja med starimi strankami in državno birokracijo porušila, so se v avstrijskih deželah še bolj razplamteli politični spori za vsako uradniško mesto, šolski odbor, mestno skupščino itd.⁷⁴

Med seboj sprte stranke znotraj nacionalnih taborov pa so se na nesrečo avstrijskega parlamentarizma lahko poenotile v državnem zboru. Parlamentarna kriza zaradi Badenijevih jezikovnih naredb za Češko in Moravsko 1897 je postala zaradi brutalnosti parlamentarne obstrukcije ter izgrediv znotraj in zunaj parlamenta simbol nefunkcionalnosti strank in političnega sistema.⁷⁵ Omenjena kriza je prav tako premaknila »umetnost« parlamentarne obstrukcije na višji nivo: postala je vsakdanje sredstvo za doseg konkretnih političnih ciljev. Različne stranke so obstruirale delo parlamenta, da bi dobile določene koncesije, ko so dosegle svoje, pa so se vrnile k običajni politični praksi. Drugi obraz cislajtanskega političnega sistema v zadnjih desetletjih monarhije so predstavljali zapleteni mehanizmi političnih pogajanj med strankami in državno administracijo, ki so omogočali delovanja državne uprave. Eden izmed bolj uspešnih je bil leta 1905 Moravski sporazum, ki je omilil nacionalni spopad na Moravskem.⁷⁶ Svojo vlogo pri pogajanjih je imel tudi zloglasni člen 14, ki je omogočal sprejemanje zakonov brez parlamenta. Člen 14 je bil lahko v uporabi samo, če parlament ni zasedal. Ko se je parlament ponovno

⁷¹ John W. Boyer: *Political Radicalism in Late Imperial Vienna, Origins of the Christian-Social Movement 1848–1897*. Chicago 1981, str. 412.

⁷² Cohen, *Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society*, str. 267.

⁷³ Andrej Rahten: *Der Krainer Landtag. V: Die Habsburgermonarchie, Band VII, Verfassung und Parlamentarismus, 1. Teilband*. Wien 2000, str. 1739–1768; Dragan Matić: *Nemci v Ljubljani 1861–1918*. Ljubljana 2002, str. 299–401.

⁷⁴ Cohen, *Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society*, str. 268.

⁷⁵ Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma*, str. 187; Rumpler, *Eine Chance*, str. 513; Hanisch, *Der lange Schatten des Staates*, str. 230. Več o Badenijevi krizi Berthold Sutter: *Die Badensische Sprachenverordnungen von 1897, Ihre Genesis und ihre Auswirkungen vornehmlich auf die innerösterreichischen Alpenländer, I in II*. Graz, Köln 1960–65.

⁷⁶ Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma*, str. 196.

zbral, je morala vlada zakone, ki jih je sprejela s členom 14, dati v potrditev parlamentu. Pogosto jih je parlament tudi potrdil. Po mnenju Lotharja Höbelta so izredni zakoni vlade pogosto prelomili pat pozicijo v parlamentu in odpirali pot pogajanjem in produktivnemu zakonodajnemu delu.⁷⁷ Uveljavitev splošne volilne pravice za moške z reformo 1906 je sicer spremenila razmerja moči (naraslo je število delavskih in kmečkih predstavnikov), ni pa povsem odpravila neenake zastopnosti dežel in narodov. Ženske so, kljub živahnemu »sufražetskemu« gibanju, ostale brez volilne pravice.⁷⁸ Predvsem pa reforma ni upravičila upanja vlade in krone, da se bo na tej podlagi oblikoval delazmožen državni zbor, ki bi postavil nacionalne spore v ozadje. Še vedno so prevladovali posamični interesi, »ki niso znali seči preko interesov lastne nacionalne skupine, dežele ali stranke«.⁷⁹

Politično kulturo strankarskih bojev zadnjih letih pred prvo svetovno vojno je hudomušno ujel Jaroslav Hašek, ko je leta 1911 v boemski praški družini »ustanovil« Stranko zmernega napredka v mejah zakona. Še zlasti je ilustrativen njegov govor o nasprotnih kandidatih: »Dragi volivci! O svojih nasprotnih kandidatih ne morem povedati nič dobrega. To mi je zelo neprijetno, toliko bolj neprijetno, ker bi zelo rad povedal vse najboljše, da bi dokazal, kako more biti najlepše maščevanje /.../, da bi jim že s tem dejstvom izbil iz rok orožje zoper sebe.«⁸⁰

Zaključek

Politično sobivanje (ali nesobivanje) na Slovenskem v začetku 20. stoletja je del zapletenih družbenih in političnih procesov v habsburškem in evropskem prostoru v obdobju pospešene modernizacije. Zato evropski in habsburški prostor nista pomembna zgolj zato, ker postavljata sobivanje na Slovenskem v širši kontekst, evropski in habsburški prostor sta del slovenskega političnega prostora. Trganje slovenske zgodbe iz širšega okvira siromaši zgodovinski spomin in je za akademsko historiografijo nedopustno. Je pa zelo uporabno za ideologijo. Takšno ali drugačno. Kadarkoli.

⁷⁷ Cohen, *Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society*, str. 270.

⁷⁸ Brigitta Bader-Zaar: *Frauenbewegungen und Frauenrecht. V: Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band VIII, 2. Teilband. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2006*, str. 1005–1027.

⁷⁹ Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma*, str. 214.

⁸⁰ Jaroslav Hašek: *Politična in socialna zgodovina Stranke zmernega napredka v mejah zakona*. Maribor 1987, str. 248.

Marko Zajc

THE HABSBURG STATE AS THE CONTEXT OF THE POLITICAL COHABITATION
IN SLOVENIA – AN ATTEMPT AT DEFINING THE WIDER SPACE

S u m m a r y

The author defines the concept of the political and social cohabitation as a terminological tool for analysing the processes of the (non)observance or inclusion/exclusion as practiced by social and political groups. The concept helps to define an important dimension at the level of social and political practices, relevant to the understanding of the processes which can be overlooked by the general historical analysis of democratisation, modernisation, parliamentarism and political-ideological conflicts. The author also explores the general relationship between democracy and cohabitation in the political philosophy, modern theory of democracy as well as the Catholic and Marxist tradition. The third part of the article focuses on the role of coexistence in the modern Slovenian press, where the theory of the Slovenian disunion is very much present. The publicists of various convictions and orientations see this dichotomy as a typical Slovenian characteristic, as something that is simply (a priori) Slovenian. The role of the social and state context is pushed into the background. It is not possible to understand the political cohabitation in the Slovenian territory in the beginning of the 20th century without being familiar with the social circumstances in the Habsburg state in the second half of the 19th century. The complexity of the state regime and general social circumstances in the state, popularly referred to as the »Old Austria«, presents historians with severe obstacles. There are several reasons for this: not only a single Habsburg context is involved. Several Habsburg contexts, shaping the Slovenian political and general social space, existed. It is not unusual that the most prominent historians of the final Habsburg decades seek refuge in the theoretical concepts which could help them understand the society at that time. In the recent decades two concepts are most evident in historiography: political culture and civil society. The concept of political culture in the context of the Central European history was defined by the Austrian historian Ernst Hanisch, and it is applied convincingly in the Slovenian historiography by Peter Vodopivec. For Hanisch, political culture is a »combination of orientations, attitudes and relations to the political processes and structures«. »Behavioural patterns« are a part of political culture, and they are communicated through symbols and tradition. Political culture is a »politically relevant concept of the world as seen by the population, large social groups and functional elites«. Meanwhile, the concept of civil society was defined by Gary B. Cohen as a sphere of individual or group discourses and actions, formally independent of the state, dealing with the public matters, politics and government. In the context of the 19th century, the civil society includes public associations, magazines and newspapers, voluntary societies, civil activities and parties/political movements. On the basis of comparative historiographic literature, the author demonstrates the relevance of political culture, civilian society and radicalisation of the political space in the final years of the Habsburg Monarchy for the issue of the political co-habitation in the Slovenian space.